

УДК: 159.923.3

О.А. Бакаленко

Харківський національний університет радіоелектроніки,
доцент кафедри філософії

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються найбільш значущі теоретичні підходи, які визначають основні напрямки сучасних досліджень часової перспективи особистості. Проаналізовано мотиваційний, типологічний підходи, причинно-цільову концепцію і теорію Ф. Зімбардо. Розкриваються особливості уявлень про часову перспективу особистості, виявлено переваги та обмеження кожного підходу. Висловлюється ідея про необхідність багатовимірною підходу в дослідженні часових феноменів.

Ключові слова: часова перспектива, часова орієнтація, психологічний час, перспектива майбутнього.

Е.А. Бакаленко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ВРЕМЕННОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются наиболее значимые теоретические подходы, задающие основные направления современных исследований временной перспективы личности. Проанализированы мотивационный, типологический подходы, причинно-целевая концепция и теория Ф. Зимбардо. Раскрываются особенности представлений о временной перспективе личности, выявлены преимущества и ограничения каждого подхода. Высказывается идея о необходимости многомерного подхода в исследовании временных феноменов.

Ключевые слова: временная перспектива, временная ориентация, психологическое время, перспектива будущего.

О.А. Bakalenko

THEORETICAL APPROACHES TO STUDYING THE TIME PERSPECTIVE OF THE PERSONALITY

The article considers the most significant theoretical approaches defining the main directions of modern research of the time perspective of personality. Motivational and typological approaches, causal reasoning and the Zimbardo's theory are analyzed. The features of the concept of the time perspective of the personality are considered. The advantages and limitations of each approach are revealed. The idea of the necessity of multidimensional approach in research of time phenomena is exposed.

Key words: time perspective, time orientation, psychological time, perspective of future.

Незворотність подій життя роблять час найважливішим особистісним ресурсом людини. Особливу значимість ресурсу часу надає його здатність позначати ціннісний зміст подій, що виникають в житті людини, надавати їм сенс, розставляти пріоритети в сьогоденні і майбутньому. У роботах, присвячених вивченню психологічного часу і життєвого шляху особистості, можна зустріти велику кількість термінів, які описують уявлення людини про час власного життя: «перспектива майбутнього», «життєва перспектива», «психологічна перспектива», «особистісна перспектива», «особисте

майбутнє», «часовий кругозір» та інші. Однак найбільше поширення в теоріях темпоральної організації життєвого шляху отримав термін «часова перспектива». Часова перспектива впливає на поведінку людини і її життя в цілому, визначаючи світовідчуття, прийняття минулого, розуміння сьогодення, стан планів на майбутнє. Незважаючи на інтерес науковців до даної проблеми поняття часової перспективи залишається досить неоднозначним, невизначеним, фрагментарним. Результати більшості досліджень, які можна знайти у вітчизняній та зарубіжній літературі, розрізнені, їх складно порівняти між собою. Така ситуація ускладнює аналіз феномену часової перспективи особистості і побудову загальних висновків.

Часова перспектива стає популярним поняттям в традиції вивчення психології часу завдяки роботі Л. Франка 1939 року, який запропонував досліджувати часову перспективу як самостійний предмет психології. Л. Франк вважав, що існують взаємозв'язок і взаємне обумовлювання минулого, сьогодення і майбутнього в свідомості людини. Він визначав часову перспективу як культурно обумовлену і ціннісно детерміновану цілісність. На його думку, людина може мати одразу кілька часових перспектив, кожна з яких співвідноситься з різними сторонами її життя [1]. Після виходу статті Л. Франка, присвяченій часовій перспективі, К. Левін став використовувати цей термін, уточнивши часову перспективу як існуючу в даний момент цілісність бачення індивідом свого психологічного майбутнього і свого психологічного минулого [2].

Розглянемо найбільш значущі підходи, які визначають основні напрямки сучасних досліджень часової перспективи.

У руслі мотиваційного підходу уявлення про часову перспективу розвивали Ж. Нюттен, В. Ленс, Т. Гісме, З. Залескі та інші. Ж. Нюттен розуміє часову перспективу як простір, в якому будується когнітивно перероблена мотивація людської діяльності. Часова перспектива задається об'єктами, локалізованими в часі. Саме ці об'єкти відіграють роль детермінант, що регулюють поведінку. Уявлення мети, яка пов'язана з певною потребою, невіддільне від локалізації цієї мети в певній точці майбутнього і, тим самим, від внесення часового виміру в динаміку поведінкового акту [3].

Ж. Нюттен запропонував при розгляді часової перспективи виділяти власне часову перспективу, часову установку і часову орієнтацію. Часова перспектива у безпосередньому значенні цього слова характеризується протяжністю, глибиною, насиченістю, ступенем структурованості й рівнем реалістичності. Дослідження показали, що люди з протяжною і структурованою часовою перспективою здатні краще бачити взаємозв'язки між поведінкою в даний період і віддаленими цілями в майбутньому. Так, висока навчальна мотивація характерна для тих учнів, які будують віддалені професійні плани і розглядають навчання як спосіб досягнення кар'єрних цілей. Часова установка являє собою більш-менш позитивну або негативну налаштованість суб'єкта по відношенню до минулого, теперішнього чи майбутнього. Часова орієнтація характеризує домінуючу спрямованість поведінки людини на об'єкти (або події) минулого, теперішнього або майбутнього [3]. Ж. Нюттен робив акцент на розробці когнітивної складової часової перспективи, а ось його послідовники - на вивченні емоційної складової даного конструкту.

У своєму дослідженні В. Ленс з співавторами визначили, що для деяких людей їх минуле є найбільш важливою частиною життєвого простору. Вони визначають себе в термінах того, ким вони були і що вони зробили в минулому. Для інших людей важливо бути тут і зараз: вони орієнтовані на сьогодення. Їх минуле і майбутнє є відносно малою частиною їх життєвого простору. Люди, орієнтовані на майбутнє, живуть в сьогоденні, але сьогодення сприймається ними як інструмент майбутнього. Майбутнє є місцем, де трапляються і реалізуються події [4]. Т. Гісме досліджував часову перспективу майбутнього, позначаючи її як «орієнтацію на майбутнє». Він

вважав, що орієнтація на майбутнє виступає як загальна здатність передбачати, структурувати майбутнє. Більшою мірою цей конструкт розроблявся у зв'язку з орієнтацією на успіх чи невдачу. Підслідним з високим рівнем прагнення до успіху в його експериментах високі результати досягнення приносить висока орієнтація на майбутнє, а з униканням невдачі, навпаки, - низька орієнтація на майбутнє [1]. З. Залескі вказує на вплив надії на майбутнє і страху перед майбутнім на ефективність діяльності в сьогоденні і побудову особистісного майбутнього [5].

Заслуга Ж. Нюттена та його послідовників в тому, що вони ввели часову перспективу в наукову психологію як фундаментальну частину інтенціональності людської поведінки, людської мотивації. Найбільшу розробку в рамках мотиваційного підходу отримала часова зона майбутнього, бо саме в майбутньому розташовані цілі, проекти, тобто мотиваційні об'єкти, до яких прагне людина. На жаль, проблема взаємозв'язку минулого, сьогодення і майбутнього, а також значення минулого досвіду практично повністю виключені з розгляду в рамках даного підходу.

Типологічний підхід у вивченні часової перспективи отримав своє поширення в рамках концепції особистісної організації часу. У логіці даного підходу центром виступає особистість як активний суб'єкт, як інтегратор, організатор, координатор часу на різних рівнях регуляції. К.О. Абульханова-Славська розглядає здатність особистості до організації свого часу як найважливішу життєву здатність людини. Вона виявила, що темпоральна структура особистості, і тим більше її функціонування в діяльності, в житті не мають єдиного для всіх особистостей характеру, єдиних способів зв'язку між різними рівнями особистісної організації. К.О. Абульханова-Славська виділила три типи життєвих перспектив (або три типи особистостей з вираженими особливостями їх життєвих перспектив): психологічну (когнітивну), особистісну і власне життєву перспективи [6].

Когнітивна перспектива - це здатність людини свідомо і досить детально будувати життєві плани, структурувати майбутнє, бачити свої перспективи і себе в майбутньому. Але, зрозуміло, що такі плани можуть не відповідати реальній мотивації, рівню домагань, ініціативності особистості. Це емпірично доводиться тим фактом, що навіть при розгорнутості та структурованості планування деякі люди, які не мають вираженої мотивації досягнення, нездатні долати труднощі при реалізації подібних планів. Про особистісно-мотиваційну перспективу можна говорити тоді, коли відсутній когнітивний план або навіть чіткі уявлення про майбутнє, однак мотивація досягнення створює стійку спрямованість особистості в майбутнє і певну гарантію його реалізації. Життєва перспектива створюється попереднім життям, коли вже досягнута особистісна життєва позиція дає людині потенціал, пріоритети, які гарантують успішне майбутнє. Однак, життєва позиція може бути такою, що закряє особистості можливість її руху в майбутнє (навіть при наявності когнітивної перспективи і мотиваційної готовності). В інших випадках вона відкриває новий рівень можливостей, які особистості залишається тільки реалізовувати [6]. Запропонована К.О. Абульхановою-Славською типологія організації часу життя особистістю, безумовно, збагачує уявлення про часову перспективу. Разом з тим, неопераціоналізованість понять, які вводяться автором, складність їх розрізнення є обмеженням даної концепції.

В.І. Ковальов, роботи якого також перебувають в рамках типологічного підходу, розглядає часову перспективу як погляд в майбутнє в контексті вивчення «транспективи» (цілісне уявлення людини про своє минуле, сьогодення і майбутнє). Він постулює чотири типи особистості в залежності від їх часових характеристик: стихійно-буденний, функціонально-дієвий, споглядальний і творчий. Стихійно-буденний тип характеризується залежністю особистості від подій і обставин життя. Людина не встигає за часом, не може організувати послідовність подій, передбачати їх. Функціонально-дієвий тип є прикладом короткострокової активної регуляції часу.

Особистість активно організовує перебіг подій, направляє їх хід, своєчасно включається в них, домагаючись ефективності, ініціатива ж охоплює тільки окремі періоди перебігу подій, але не їх суб'єктивні або об'єктивні наслідки, відсутня пролонгована регуляція життя. Споглядальний тип характеризується пасивним ставленням до часу, відсутністю чіткої організації часу життя. Люди споглядально-рефлексивного способу життя віддають перевагу роздумам та рефлексії. В їх транспективі на рівних правах представлено особистісне та культурно-історичне минуле і майбутнє. Відмінними рисами творчого типу є глибоке, різностороннє і реалістичне усвідомлення складних і суперечливих процесів життя, розвинене почуття поточного часу, творча активність в процесі здійснення своєї життєдіяльності, її продуктивність і плідність, широка часова транспектива [7].

Оригінальні типології організації часу життя особистістю були також розроблені Л.Ю. Кубліцкене [8], В.Ф. Серенковою [9] та іншими. На жаль, відсутність авторських методик по визначенню виділених типів особистості істотно знижує практичну цінність даних концепцій. Також важливо відзначити, що дослідження проблем особистісної організації часу в рамках типологічного підходу проходять в стороні від вивчення конкретного життєвого шляху, його специфічних часових, біографічних характеристик.

У руслі психології життєвого шляху часова перспектива розглядається як фактор регуляції життєдіяльності і визначається як поле для розгортання суб'єктивної картини життєвого шляху з усіма його подіями і зв'язками між ними (Є.І. Головаха, О.О. Кронік, Р.А. Ахмеров, О.Ю. Мандрікова, В.С. Хомик та інші). Згідно з розробленою Є.І. Головахою та О.О. Кроніком причинно-цільовою концепцією, психологічний час формується на підставі переживання особистістю детермінаційних зв'язків між основними подіями її життя. Ними можуть бути будь-які зміни в умовах життя людини, її внутрішньому світі, сім'ї, побуті, навчанні, дозвіллі. Специфіка детермінації людського життя полягає в тому, що поряд з причинною обумовленістю наступних подій попередніми (детермінація минулим), має місце і детермінація майбутнім, тобто цілями і передбачуваними результатами життєдіяльності. Такого роду причинні цільові зв'язки є, згідно запропонованої концепції, одиницями аналізу психологічного часу особистості [10].

Авторами неодноразово підкреслюється важливість аналізу не стільки подій, скільки їх взаємозв'язків. Виділені детермінаційні зв'язки між подіями характеризуються напрямком, знаком, протяжністю, суб'єктивною ймовірністю, приналежністю до минулого, сьогодення, майбутнього. За своєю спрямованістю зв'язки між подіями поділяються на причинні (з минулого в майбутнє) і цільові (з майбутнього в минуле); по знаку - на позитивні (завдяки певній події стало можливим здійснення іншої події) і негативні (всупереч). Протяжність визначається хронологічним інтервалом між подією-причиною і подією-наслідком (або подією-метою і подією-засобом). Суб'єктивна ймовірність характеризує ступінь впевненості особистості в тому, що одна подія виступає детермінантою іншої [10]. Розуміння і усвідомлення мотиваційних зв'язків у своєму житті дозволяють людині оцінити цілісну картину життя в єдності минулого, сьогодення і майбутнього. Підхід Є.І. Головахи і О.О. Кроніка добре розроблений як на теоретичному, так і на методичному рівні. Авторами запропонована методика каузометрія, спрямована на вивчення структури суб'єктивної картини життєвого шляху особистості. Разом з тим слід зазначити, що дана методика складна в застосуванні і не має однозначної процедури аналізу отриманих результатів.

Серед сучасних уявлень про часову перспективу особистості слід особливо виділити підхід Ф. Зімбардо, в якому найбільш повну розробку отримала категорія часової орієнтації. Ф. Зімбардо і колеги стверджують, що часова перспектива - це основний аспект у побудові психологічного часу, який виникає з когнітивних процесів,

котрі поділяють життєвий досвід людини на часові рамки минулого, сьогодення і майбутнього. Часова перспектива відображає установки, переконання і цінності, пов'язані з часом. Часова перспектива може підпадати під вплив зовнішніх факторів, ситуації, але при цьому вона може стати відносно стабільною характеристикою особистості, коли в поглядах людини на життя починає переважати орієнтація на певний часовий період. Ф. Зімбардо спільно з А. Гонзалесом виділили п'ять основних часових орієнтацій: негативне минуле, позитивне минуле, гедоністичне сьогодення, фаталістичне сьогодення та майбутнє, які відображають характер відношення до часових періодів життя і загальну спрямованість поведінки індивіда [11].

Орієнтація на негативне минуле виражається в загальному песимістичному, негативному ставленні до минулого. Таке ставлення може бути обумовлене реальними неприємними і травматичними подіями, негативною реконструкцією позитивних подій, або тим й іншим одночасно. Часова перспектива «позитивне минуле», навпаки, передбачає тепле, ностальгічне, сентиментальне ставлення по відношенню до минулого і характеризується позитивною реконструкцією минулого. Для таких людей минуле стає джерелом досвіду і надії. Але при цьому ностальгічні настрої можуть звужувати перспективу майбутнього. Люди, у яких домінує часова орієнтація на гедоністичне сьогодення, організують своє життя навколо діяльності і відносин, які доставляють насолоду, є хвилюючими і новими. Вони зосереджені на безпосередньому задоволенні своїх бажань і короткострокових виграшах та уникають усього, що вимагає зусиль або дотримання правил. Часова орієнтація на фаталістичне сьогодення виражається в безпорадності і безнадійності. Люди з цієї часовою перспективою твердо переконані, що майбутнє визначене, а теперішнє має прийматися з покірною. Вони рідше враховують наслідки своїх дій в майбутньому, малоенергічні, характеризуються низькою самоповагою. Люди, орієнтовані на майбутнє, розглядають минуле як сховище помилок, які можна виправити, і успіхів, які можна повторити і збільшити. Вони не схильні до депресії, стежать за своїм здоров'ям. Їх поведінка більшою мірою визначається прагненнями до цілей і винагород майбутнього [11]. Описані часові орієнтації не є взаємовиключними, тобто сильна вираженість однієї орієнтації не призводить до більш слабкої представленості у свідомості іншої.

Ф. Зімбардо зі співавторами також виділяють збалансовану, гнучку часову перспективу, яка дозволяє вибирати часову орієнтацію, що відповідає кожній конкретній ситуації. Така часова перспектива є найбільш оптимальною з точки зору психологічного та фізичного здоров'я, а також функціонування індивіда в суспільстві. На думку Ф. Зімбардо і Дж. Бойда, збалансована часова перспектива передбачає високий рівень позитивного минулого, помірно високий рівень гедоністичного сьогодення й майбутнього та низький рівень негативного минулого і фаталістичного сьогодення [11]. Збалансована часова перспектива дозволяє людині вчитися на минулому, черпати енергію і бажання у сьогоденні та керуватися уявленнями про майбутнє.

Безсумнівною перевагою теорії Ф. Зімбардо є розгляд часових відносин в просторі усього життя з урахуванням їх збалансованості, що дозволяє вивчати часову орієнтацію особистості в різних життєвих обставинах. Ще однією перевагою даного підходу є його методична оснащеність. Методика визначення часової перспективи Зімбардо (Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI), яка була розроблена Ф. Зімбардо спільно з А. Гонзалесом, має необхідні психометричні властивості, зручну факторну структуру та легка у використанні. Крім того, методика адаптована в низці країн, що дозволяє проводити крос-культурні дослідження. Разом з тим слід зазначити, що зміст і структура часової перспективи не розглядаються в рамках даної теорії, що істотно звужує предмет дослідження.

Таким чином, аналіз літератури виявив, що в психології немає однозначного визначення часової перспективи особистості, а також підходу до її вивчення. Це обумовлено тим, що дане поняття розробляється різними авторами незалежно один від одного, в різних проблемних контекстах. На наш погляд, дослідження часової перспективи особистості необхідно проводити на підставі міжпарадигмального діалогу і використання ресурсів різних теоретичних підходів.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Мандрикова Е.Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности / Е.Ю. Мандрикова // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. №4. – С. 54 – 65.
2. Левин К. Определение понятия «поле в данной момент» / К. Левин // Хрестоматия по истории психологии: Период открытого кризиса. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – С. 131 – 145.
3. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Нюттен. – М.: Смысл, 2004. – 608 с.
4. Lens W. Future time perspective as a motivational variable: Content and extension of future goals affect the quantity and quality of motivation / W. Lens, M.P. Paixao, D. Herrera, A. Grobler // Japanese Psychological Research. Special issue: Time perspective study now. – 2012. – Vol. 54. №3. – P. 321 – 333.
5. Zaleski Z. Personal future in hope and anxiety perspective // Z. Zaleski // Psychology of Future Orientation. – Lublin, 1994. – P. 174 – 194.
6. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
7. Ковалев В.И. Особенности личностной организации времени жизни / В.И. Ковалев // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – С. 179 – 184.
8. Кублицкене Л.Ю. Организация времени личностью как показатель ее активности / Л.Ю. Кублицкене // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – С. 185 – 192.
9. Серенкова В.Ф. Типологические особенности планирования личностного времени / В.Ф. Серенкова // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – С. 192 – 204.
10. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. Киев: Наук. думка, 1984. – 212 с.
11. Зимбардо Ф. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд. – СПб.: Речь, 2010. – 352 с.